УДК.343.2.01

КРУГЛИКОВ Л.Л.,

д.ю.н, професор, заслужений діяч науки Російської федерації, зав. кафедрою кримінального права і процесу Ярославського університету ім. П. Г. Демидова.

ПРО КОНСТРУКЦІЇ СКЛАДУ ЗЛОЧИНІВ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

В сучасній кримінально-правовій доктрині юридичні конструкції (моделі) розглядаються як одне з найважливіших засобів законотворчого процесу. Разом з тим, наука кримінального права приділяє цьому засобу явно не досить уваги, що не може не позначитися на адекватності зовнішнього виразу змісту норм, тлумачення останніх.

Деякі вчені вважають, що правові конструкції перебувають десь на стикові правотворення і правозастосування, «між технічними способами розробки і систематизації правових норм і технічними способами, які сприяють тлумаченню і застосуванню цих норм» (А.Нашиц).

Гадаємо, проте, що в дійсності юридичні конструкції – це схеми, моделі, типові образи, які використовуються законодавцем для формулювання правових норм і їх систематизації. Конструкція (від лат. construction) це будова, устрій (пристрій) чого-небудь, тому в теорії під нею, не без підстав, розуміють характер, тип зв'язків між складовими частинами, різновиди «добору» або поєднання останніх.

Найвідоміша сфера застосування поняття конструкції – склад злочину. За підрахунками В.Н.Кудрявцева, теоретично допустимі 576 різних конструкцій складу, в залежності від комбінації категорій ознак. Але в дійсності їх число значно менше через те, що багатьох комбінацій в законі не зустрічається. Існує декілька класифікацій складів злочинів. Одна із них базується на колі ознак, які включають до складу ознак об'єктивної сторони: виділяють склади матеріальні, формальні і усічені. Численних прихильників цього

розподілу критикують як прибічників «теоретично надуманої і практично шкідливої диференціації» (Н.Ф.Кузнецова).

Чи так же це насправді? Якщо відволіктись від дорікань чисто термінологічного характеру (тобто наскільки вдале позначення: усічений склад; формальний і т. д.) зосередившись на суті проблеми, то не можна не бачити залежності конструкції, використаної законодавцем в конкретному випадку, від його наміру так чи інакше визначити момент закінчення виду злочину, який описаний в статті Особливої частини Кодексу. Коли він вирішує приблизити цей момент з настання наслідків на більш ранню стадію розвитку посягань (вчинення дії або бездіяння), то доречним і неминучим є звернення до конструкції формальних складів. Якщо ж з метою загальної і спеціальної превенції законодавець схиляється до необхідності, вдавшись до юридичної фікції, зв'язати момент закінчення злочину з більш раннім ступенем посягань (з його початковою стадією, а то і з підготовчими діями), без конструкції усіченого складу злочину йому просто не обійтись.

Заперечення факту існування конструкцій, які аналізуються, наносить, безумовно, значні збитки і теорії, і практиці. Зокрема, замість назрілої дискусії про уточнення меж поняття кожної з трьох конструкцій, їх різновидів, про уніфікацію поглядів на момент закінчення злочину з формальним і усіченим складом і т. д. ведеться квола і, як здається, малопродуктивна дискусія з питання про існування таких конструкцій взагалі. Питання саме по собі, можливо, і важливе, але чи не час зробити серйозний крок вперед? Неважко помітити, що простої констатації використання законодавцем різних конструкцій, в залежності від його рішення щодо визначення моменту закінчення злочинів, явно не досить: в одних нормах цей момент пов'язується з настанням наслідків, в других – з загрозою їх настання, в третіх – з вчиненням дій (бездіяння), які, до того ж, виявились успішними для винного, хоч і не спричинили злочинних наслідків (про них не йдеться в диспозиції статті), в четвертих – з формальним моментом закінчення діяння, в п'ятих – здійсненням хоча б частини дії, описаної в законі, в шостих – з підготовчими діями. Якщо залишатися в межах трьох конструкцій, що виділяються, необхідно чіткіше визначити розмежувальні лінії між ними і обсяг кожного поняття, а потім змалювати їх різновиди. Вимагають додаткового обміркування причини, які спонукають законодавця вдаватися до однієї з шести різновидів конструкції

складу, як і те, наскільки обґрунтовано тлумачиться момент закінчення злочину стосовно тієї чи іншої конструкції його складу.

Аналіз КК РФ 1996 року показує, що частка матеріальних складів в ньому невелика і сягає всього 28%. Звідси, на частку інших різновидів конструкцій припадає всього 70%. Це дозволяє зробити низку важливих висновків. По–перше, далеке від дійсності твердження, яке наводиться майже в усіх підручниках з кримінального права, що наслідки (а звідси і причинний зв'язок) – обов'язкова ознака будь-якого складу злочину. Адже вони присутні менше ніж в третині складів, а звідси наслідки - така ж факультативна ознака, як і спосіб, знаряддя і засоби здійснення злочину і т.д. По-друге, так як наслідки – один з найважливіших кримінотворчих ознак, то сумнівним є таке рідке застосування в законодавстві конструкцій матеріального складу. З огляду на це, переважаючою (хоча і не оптимальною) виглядає позиція КК України, в якій на частку матеріальних складів припадає біля 32%.

По-третє, необхідно більше уваги приділяти теорії і практиці іншим (крім матеріальних) видам складу злочину. Особливо в частині визначення моменту закінчення посягання. В одних випадках судово-розслідувальна практика уже визначилась з цих питань, наприклад, щодо створення небезпеки (таких в КК РФ 15, в КК України – біля 40) склалась тверда думка, що мова йде про виникнення «такої ситуації або таких обставин, які спричинили б передбачені законом шкідливі наслідки, якби не були припинені вчасно заходами або ж іншими обставинами, що не залежать від волі особи, яка заподіяла шкоду. Загроза при цьому передбачає наявність конкретної небезпеки реального заподіяння шкоди...» (п. 6 постанови Пленуму верховного Суду РФ № 14 у справах про екологічні правопорушення). Коли мова йде про конструкції складу, де закінчення злочину зв'язується із вчиненням підготовчих дій (організацією незаконного озброєного формування, створенням банди, злочинного чи екстремістського товариства і т. д.), склад вважається здійсненим в момент виникнення такого об'єднання, якому притаманна вся сукупність належних йому ознак (див. напр., п. 7 постанова № 1 у справах про бандитизм). Якщо діяння характеризується в кримінальному законі як «посягання», «вимога», «призиви» і т. п. (розбій, домагання, заклики до непокори), його закінчення визначається моментом нападу, подачі вимоги, озвучування закликів і т. п.

Складніше оцінити ситуацію, коли в диспозиції статті дія позначається віддієслівним іменником: «перешкоджання», «втручання», «притягнення», «залучення», «фальсифікація», «виготовлення», «примушування» і т. п. Ясно, що мова йде про процес здійснення вчинку, який звичайно має: а) тривалість в часі; б) незавершений або завершений характер; в) є успішним чи неуспішним після завершення. Як в такому випадку визначити момент закінчення злочину?

Юристи з цього питання дуже розходяться, наприклад, вважаються закінченими: згвалтування – «з моменту початку статевого акту, незалежно від його наслідків» (п. 1 постанови № 4 у справах про згвалтування), незаконні охота та рибалка – з моменту початку добування, «незалежно від того, чи були фактично здобуті тварини або рослини, риба чи інші тварини» (п. 17 згаданої постанови № 14) викрадення транспортного засобу – з моменту від'їзду з місця, на якому воно перебувало (п. 15 постанови № 50 у справах про транспортні злочини), виготовлення фальшивих грошових знаків чи цінних паперів – з моменту готовності хоча б однієї такого роду одиниці (п. 4 постанова № 1 у справах про фальшивомонетників), хабарництво - з моменту прийому одержувачем хоча б частини хабара (п. 11 постанова № 6 у справах про хабарництво і комерційний підкуп, посів заборонених для вирощування рослин – «з моменту висіву незалежно від настання сходів чи росту рослин» (п. 16 постанови № 9 у справах про незаконний обіг наркотиків) і т.д. інакше кажучи, в одних випадках момент юридичного закінчення діяння пов'язується з початком здійснення діяльності, в інших – з її фізичним завершенням, в третіх – з успішним (хоча б частково) підсумком для винного.

Про нестійкість позиції практики свідчить її підхід щодо складу залучення неповнолітніх до антигромадських дій. Пропонувалось вважати злочин закінченим, якщо його дія на підлітка була успішною, в протилежному випадку дії дорослого повинні були розцінюватися як замах на залучення (п. 10 постанови № 16 у справах про злочини неповнолітніх), в 2000 році Пленум зв'язав закінчення цього злочину з моментом «залучення ... незалежно від того», вчинив підліток протиправні дії чи ні (п. 8 постанови № 7 у справах про злочини неповнолітніх). Викладене свідчить про необхідність виробити єдиний підхід до конструкцій «нематеріальні» склади злочинів.